

Ulla Hastrup: *Danske romanske kalkmalerier. Fra 1000-tallet til o. 1200*. Aarhus Universitetsforlag 2024. ISBN 9788771243871. Inbunden, 550 sidor.

Alldeles nyligen utkom den hösten 2021 bortgångna Ulla Hastrups (se *ICO* nr 1–2 2022) sista volym, ett 2,4 kg tungt storverk i A4-format med titeln *Danske romanske kalkmalerier. Fra 1000-tallet til o. 1200* på Aarhus Universitetsforlag. Den vackert inbundna och rikt illustrerade volymen kan ses som en summering och redovisning av ett livslångt arbete med det tidiga danska, dvs. även stora delar av det sydsvenska, romanska kalkmåleriet (dvs. ca 1075–1275). Målningarna i närmare hundraåriga kyrkor analyseras ingående med sikte på att bland annat klarlägga verkstadstillhörighet, måleriteknik, ikonografi, datering och kulturella influenser. Med utgångspunkt i framför allt ikonografien och måleritekniken tecknas en delvis ny bild av verkstäderna, deras härkomst och tidpunkterna för deras verksamhet.

Ulla Hastrup hann aldrig bli riktigt klar med det stora arbetet, som sysselsatte henne under närmare två decennier. Men det var vid hennes död mycket långt gånget och kunde slutföras av hennes barnbarn Janus Gemmer Hastrup, som under de sista åren hjälpte henne med skrivarbetet och nu ordnade de olika delarna till en helhet, och hennes vänner och kolleger Søren Kaspersen och Kirsten Trampedach. Kaspersen har inte bara genomarbetat verket fackligt utan även försett det med referenser och litteraturförteckning medan Trampedach huvudsakligen stått för anskaffande av det stora bildmaterialet och Sanne Lind Hansen för dess redaktion. Slutresultatet är en exceptionellt innehållsrik och inspirerande volym där läsaren dessutom får hjälp med förståelsen av och orienteringen i texten genom en lista på använda facktermer, med förklaringar, liksom register över personnamn och orter, samt en karta i stort format med de behandlade kyrkornas geografiska position och datering.

Förutom redaktörernas förord och ett efterord av historikern och slavisten John H. Lind består texten av 22 kapitel av vilka det första är författarens eget förord, det andra en genomgång av kalkmåleriets förutsättningar och funktion, och i det tredje introduceras olika frescotekniker och de använda materialen (pigment och bindemedel). De följande 18 kapitlen är ordnade efter kronologi

och geografi enligt följande: 1) Jylländska målningar från 1000-talet och kring år 1100, 2) sådana daterade till 1100-talets första hälft, 3) Östdanska målningar från ca 1100 till mitten av seklet, 4) Jylländska målningar från 1100-talets första hälft, och 5) målningar från 1100-talets andra hälft. Inom de olika avdelningarna redovisas materialet efter verkstäder och kyrkor (totalt 95 stycken). Texten är rikligt försedd med korsreferenser och jämförelser mellan de behandlade, inländska såväl som utländska, kyrkorna. Indelningen i verkstäder med likartad teknik och ikonografi tillåter författaren att lägga pussel med de bitar som bevarats i de olika kyrkorna och därmed göra sig en föreställning om bildprogrammets både enskildheter och helheter.

Det sista, 22:a kapitlet ägnas som sig bör en sammanfattning av huvudresultaten, i korthet att det medeltida Danmarks romanska målningar praktiskt taget alltid är utförda i samband med kyrkobyggnadens uppförande, att bruket av starka färger och stora kontraster hänger samman med kyrkornas ljusförhållanden, att målarverkstäderna, eller i vart fall deras huvudmän var väl medvetna om vad som prydde kyrkornas i såväl Öst- som Mellan- och Västeuropa, och att deras alster ”er utfört med den samme kvalitet i maleteknik, ikonografi och konstnerisk formåen som de europæiske og netop på samme tid” (s. 527).

De enskilda kyrkorna presenteras på i stort sett samma sätt: först en geografisk angivelse, sedan beskrivs kyrkobyggnaden, dess byggnadsmaterial och historia (här saknar jag faktiskt ofta en enkel grundplan), liksom tidigare och senare dateringar. Därefter behandlas målningarnas helhet, delar, detaljer och bevaringstillstånd; om, när och hur de restaurerats; tidigare tolkningar av motiv och ikonografi, tekniska, motivmässiga och stilistiska paralleller inom- och utomlands. Allt interfolierat av Haastrups egna observationer på plats och slutsatser beträffande bildprogrammets helhet, verkstadstillhörighet och datering. Inte sällan går hon tillrätta med sina egna, mer eller mindre felaktiga tolkningar i tidigare texter – av vilka ett femtiotal redovisas i litteraturförteckningen (den första f.ö. en artikel publicerad i *ICO* 1971:2).

Kyrkorna får olika stort utrymme (Vä får hela 28 sidor, Jørlunde 12 och Munk-Bjergby bara en halv) beroende dels på vad och hur mycket som finns bevarat, dels på om tolkningen fordrar särskilda förklaringar och klargöranden. Sådana utvecklingar motiveras av historiska, tekniska eller ikonografiska skäl och växer på några ställen till separata avsnitt. Sålunda har den radikala omdateringen av målningarna i Jellinge kyrka föranlett en exkurs om Johannes döparens legend,

Majestas Domini i Västerås kyrkas absid. Foto Lars Berggren 2022.

och absidutsmalningen i Hedensted en utredning av *Traditio Legis*-motivet – där både forn kristna och samtida paralleller anförs (exempelvis hänvisas till dombaptisteriet i Ravenna men konstigt nog inte till Santa Costanza i Rom). På samma sätt ges aposteln Thomas' legend en särskild behandling i anslutning till motivet i Sønder Jernløse kyrka. Korvalvet i Västerås har motiverat en längre utläggning om *Te Deum*, och i samband med Jørlundeverkstadens verksamhet behandlas de specifikt bysantinska dragen och dendrokronologins svårigheter i var sitt avsnitt. Måleritekniken tas upp på flera ställen, utförligast dock i avsnittet om Lyngsjö (Skåne; 286–287) och Mårslet (Jylland, s. 432).

För varje kyrkointeriör beskrivs målningarna utifrån de ofta ganska ömkliga rester som kvarstår efter århundradens slitage, överkalkningar och ofta nog håresande ”restaureringar”. De senare beskrivs i detalj, med angivande av de skador de orsakat, likväl med förståelse för dåtidens kunskapsläge och estetiska ideal. Men när det handlar om inkompetens eller rena dumheter, av enskilda individer eller myndigheter, skräds det inte med orden. Man blir fortfarande chockerad av Kirkeministeriets beslut från 1860-talet: att bågar, reliefer, kolon-

ner och dopfuntar skulle rensas från kalk och färg! (s. 139) Ett påbud som i skrämmande hög grad åtlyddes. Å andra sidan snålas det inte med beröm till försiktiga och förtjänta restauratörer. Sammantaget formar sig dessa redogörelser till något av en dansk restaureringshistorik.

Här och var finner man också spår av författarens frustration över den hårdhänthet med vilken man på den svenska sidan behandlat, eller helt förstört, det romanska kulturarvet. Avsnittet om Asmundtorps kyrka (Skåne), i vilken stora delar av Finjaverkstadens målningar fanns bevarade, avslutas sålunda med "... en dybt beklagelse over, at man i Sverige så sent som i 1895 overhovedet kunne finde på at nedrive en så væsentlig 1100-talskirke. Det havde Nationalmuseet i København på samme tid aldrig tilladt!" Det är inte svårt att hålla med. De rikssvenska myndigheternas ovilja att befatta sig med de gamla danska landskapens fornlämningar och kulturarv har en lång och beklaglig historia. Det långvariga negligierandet av den spektakulära järnåldersboplatsen i Uppåkra är ett annat flagrant exempel.

Utgående från bevarade rester av undermålningar och hjälplinjer, kombinerade med ikonografiska förebilder och paralleller, äldre avbildningar och beskrivningar, liksom använda tekniker och material, rekonstrueras så långt det går de ursprungliga bildprogrammen. Ofta hänvisas till bysantinska förebilder och bysantinska influenser, ja även till målare och verkstäder importerade från "bysantinska områden" (s. 216). När det gäller bl.a. Gundsømagles och Tybjergs fresker från ca 1100 postuleras en verkstad med rötter i, eller rentav kommande direkt från, "bysantiskt område". Med det förstås här såväl det egentliga Bysans som det ortodoxa Östeuropa och de bysantinskt dominerade områdena i det nutida Italien med vilka danskarna hade tämligen nära kontakter. I Sønder Jernløses absid, dendrokronologiskt daterad till 1125, avbildas Kristus med bokrulle istället för bok, och välsignande med grekisk-ortodox istället för katolsk gest, vilket i kombination med andra drag i freskernas teknik och figurernas ikonografi indikerar en rysk-ortodox verkstad (s. 224) verksam även i Ferslev och Kirke Hyllinge. På korets nordvägg i Jørlunde kyrka kan man rentav beskåda Kristus liggande till bords på klassiskt grekisk-romerskt manér.

Förebilderna är således ytterst konstantinopolitanska men filtrerade genom olika lokala kulturer och traditioner, till exempel i Ryssland, Italien, Frankrike eller Tyskland. "Hur komplex situationen var, visar Jørlundegruppens udsmykning i Måløv Kirke, hvor vi finder en byzantinsk *Hodegetria* og en cen-

Charitas i Seby kyrkas korbåge. Efter Haastrup 2024.

tral *Deesis*-scene sammen med et tidligt eksempel på en specifik vestlig version af Kristus, der står op af graven", skriver Søren Kaspersen i sitt förord. Att ikonografin ytterst har sitt ursprung i Bysans görs även troligt genom konstaterandet av att där under hela den aktuella perioden fanns gott om skandinaver – handelsmän, varingar och pilgrimer – som kunde förmedla såväl exklusiva varor som kontakter. Den dyrbara halvädalstenen *lapis lazuli*, som på den tiden endast bröts i Afghanistan, och som kom till användning i ett flertal av de tidiga målningarna, kunde endast förvärfvas via det kejserliga monopolet. Och de skandinaviska stormannaätterna hade alla personliga kontakter med Konstantinopel antingen direkt eller indirekt, via de bysantiskt dominerade områdena i Öst- och Sydeuropa.

Även den här lyckligtvis mycket sparsamt använda termen "lombardisk" är öppen för olika tolkningar och nyanseringar. Den avser från början en tidig romansk arkitekturstil som utvecklades i Lombardiet (i betydelsen hela norra Italien) under 800- och 900-talen och som kombinerade byggnadsdetaljer

från grekisk-romersk antik med fornkristna och bysantinska element. Därifrån spreds den västerut till Frankrike och Katalonien och norrut till Tyskland och modifierades snabbt i processen. I Danmark såväl som Sverige har termen huvudsakligen kommit att användas för att karakterisera arkitekturens skulpturala utsmyckning, ofta nog på ganska lösa grunder. Tidigt kom *lombardus* att beteckna stenhuggare eller stensemästare i allmänhet, vilket bäddat för missförstånd och inte gjort tolkningen av de medeltida källorna lättare. I forskningen om Lunds domkyrka talas det exempelvis genomgående om lombardisk arkitektur och skulptur, till och med om direkt från Lombardiet kommande hantverkare, vilket bland annat föranletts av en arbetsledares namn, *Donatus*, som ansetts indikera italisk extraktion, men som *de facto* förekommer i Västeuropa under hela medeltiden. Haastrup har i stort sett helt undvikit denna, och flera andra, terminologiska fällor.

Att i 1000- och 1100-talens arkitektur och bildkonst urskilja de olika komponenterna i den mixtur av stilar, tekniker, ikonografi och material som präglar tidens kyrkobyggande och -måleri fordrar både omfattande kunskaper på ett flertal områden och stor praktisk erfarenhet. I sina analyser använder sig Haastrup av sin djupa och omfattande beläsenhet inom historia, konsthistoria, teologi och liturgi, kompletterad av sitt mångåriga praktiska arbete med konservering och restaurering av muralmåleri. Ytterst få medeltidsforskare har behärskat ett så vitt kunskapsfält som hon. Inte heller är hon rädd för nytänkande, inte minst när det gäller dateringar och attributioner. Inte sällan resulterar hennes analyser i att kyrkomålningarna, särskilt de allra tidigaste – som i Jelling, Tamdrup och Råsted – ges en betydligt äldre datering än i tidigare forskning, något som förvisso inte allmänt accepteras. Även om hon i vissa fall driver sin argumentation ganska långt är jag ändå i de flesta fall överens med henne; argumentationen är genomgående utförlig och trovärdig och bygger på en insiktsfull kombination av olika källor, inte minst hennes egna detaljerade studier *in situ*.

Tvärtemot vad man kunde förmoda är den faktaspäckade texten lättläst. Den är ledigt skriven, med uppenbar berättarglädje, intressant, underhållande och allmänbildande. Ett problem är emellertid bilderna, i vilka hennes egna observationer ska beläggas. Av de sannolikt närmare tusen bilderna är många alltför grå och kontrastlösa, ofta mörka och ojämnt belysta, vilket ibland gör det omöjligt att urskilja vad som utförligt beskrivs och refereras till i texten. En sakkunnig digital bearbetning hade snabbt och enkelt kunna göra dem långt

mera avläsbara; dessutom hade det inte skadat med några klargörande pilar eller andra markeringar. Tyvärr saknas också datum för fotografiernas tillkomst. Om ortsnamsregistret även omfattat de i boken behandlade kyrkorna skulle en hel del onödigt bläddrande fram och tillbaka kunnat undvikas. Kanske borde det också ha framhållits tydligare att verket, trots sitt aktningvärda omfång, inte behandlar alla bevarade romanska kyrkomålningar utan ett urval vars begränsningar åtminstone delvis bestämts av vad som fanns nedskrivet vid författarens bortgång. Ett gapande ”hål” är t.ex. frånvaron av målningarna i Löderups kyrka (Skåne), kanske de mest bysantinska av Danmarks alla romanska kalkmålerier. De dokumenterades delvis av Mandelgren redan 1850, dvs. ett decennium före rivningen av kyrkans kor och absid i början av 1860-talet, och deras utseende och olycksöde behandlas utförligt av Inger Ahlstedt-Yrliid i doktorsavhandlingen *Och i hopp om det eviga livet. Studier i Skånes romanska muralmåleri* (Lund 1976). Avsnittet om Löderup återpubliceras i nästa nummer av ICO.

I jämförelse med en annan ambitiös, ganska nyligen publicerad nationell översikt av medeltidens kyrkobyggande och -dekor: Markus Hiekkkanens *Finlands medeltida stenkyrkor* som utkom 2020 i den svenska Kungl. Vitterhetsakademins regi, framstår likväl Haastrups (*et consortes*) verk som långt mera gediget. Hiekkkanens *magnum opus* är förvisso ännu längre och tyngre (tre kg), och minst lika påkostat som Haastrups, men saknar helt dess internationella kringssyn och djupa konsthistoriska allmänbildning.

Som helhet ger *Danske romanske kalkmalerier* en synnerligen användbar dokumentation och en delvis ny och spännande bild av relationerna mellan dåtidens Danmark och den bysantinska världen. Med hjälp av kyrkomålningarna kan Haastrup visa på förbindelserna via såväl Öst- som Mellaneuropa och placera de danska (och därmed många av de sydsvenska) romanska kyrkorna i en allmäneuropeisk konst- och kulturhistoria. Utgivare, redigerare och bearbetare, liksom alla intresserade av medeltidens konst och kultur, är att gratulera: boken är redan att betrakta som ett standardverk, dessutom ett vackert och läsvänligt sådant. Formatet och tyngden gör att den väl knappast kommer att kunna tas med i kyrkorna – där den verkligen skulle göra nytta – men för läsning och ty följande eftertanke, hemma eller på bibliotek, rekommenderas den å det allra varmaste.

Lars Berggren